
Ефекти та ефективність масової комунікації

А. О. Гетьман
УДК 070: 323.28

Роль ЗМІ в легітимізації світового тероризму

У статті розглянуто роль мас-медіа в легітимізації світового тероризму і методи, за допомогою яких терористи використовують медіа у своїх цілях.

In this report we shall focus on role of mass media of legitimization of world terrorist groups and methods how terrorist use media in their goals.

Головна мета терористичних організацій – досягти виконання своїх політичних, економічних, релігійних та культурних вимог шляхом насильства. Їхні методи та засоби діяльності можуть різнитися, однак кінцева мета у всіх одна. Одним із нових методів терористів стало використання у своїх цілях можливостей засобів масової інформації для інформування суспільства та формування громадської думки.

Відомий професор Інституту соціології Гумбольдтського університету в Німеччині Герфрід Мюнклер вважає, що "сучасний тероризм, як розрахована на тривалий час політико-мілітарна стратегія, налічує не більш, аніж якихось тридцять років. Він ще доволі довго оперував тією ж зброєю, що і його здебільшого анархічні попередники, а саме: пістолетом і бомбою; однак цей різновид тероризму, засадничо відрізняється від інших поєднанням застосування зброї з дією засобів масової інформації. Це поєднання є вирішальною інновацією сучасного терористичного застосування сили. Без резонуючого ефекту громадської думки терористичні стратегії не змогли би функціонувати, відповідно, їхня інтенсивність посилюється у процесі медіа-революції, яка з локальних, у кращому разі регіональних опіній дозволяє врешті-решт створити єдину світову громадську думку, яку засоби масової інформації обслуговуватимуть у реальному часі – вирішальними чинниками тут стали виникнення масової преси, поширення радіо, утвердження телебачення внаслідок використання ретрансляційних супутників" [1, 206].

Мета статті – дослідити зв'язок тероризму з сучасними засобами інформації, який яскраво виявляється через легітимізацію їхньої діяльності. Під терміном "легітимізація діяльності терористів" слід розуміти можливість для терористичного угруповання, яке апріорі згідно з міжнародним правом стоїть поза законом, бути визнаним урядами та міжнародними організаціями як суб'єкт міжнародної або внутрішньої політики, що, відповідно, означає можливість проведення з ними повноцінних переговорів. Для цього угру-

повання має довести свою здатність завдавати шкоди і неспроможність опонента – держави – протистояти цьому.

Об'єкти дослідження – інформаційне функціонування ЗМІ, інформаційна і політична діяльність терористичних організацій, що стосується легітимізації терористичних угруповань.

Схема легітимізації діяльності терористів у суспільстві зводиться до такого. Першим кроком терористичного угруповання є здобуття ним популярності. Найефективніший та найлегший спосіб – масштабний теракт та обов'язкове висвітлення його засобами масової інформації. Далі терористичне угруповання має взяти на себе відповідальність за теракт. Інформація про назву організації, її вимоги стануть відомими якнайширшій аудиторії. "Сучасні засоби глобальних комунікацій значно полегшили зв'язок між терористами, дали їм можливість координувати дії для досягнення більшого ефекту. Навіть суто внутрішній тероризм мав завдяки глобальній інформаційній мережі миттєвий відлук у всіх куточках земної кулі, і чим більший резонанс набули акти тероризму, тим більше стимулював, підштовхував він на скоєння нових злочинів інші терористичні угруповання. Тому що вони сприймали "галас", який виникав, амбітно, як посилення значення їх діяльності і додаткові підстави для задоволення вимог, які вони висувають... Саме в цьому одна з причин заяв багатьох міжнародних груп про взяття на себе відповідальності за скоєння терактів" – зазначає В. Устінов у книзі "Обвинувачується тероризм" [2, 48].

Відомий американський дослідник з корпорації RAND Б. Хоффман вважає, що завдяки мережі передач новин та розважальних програм навіть невеликі акції набувають неадекватно широкого резонансу [3, 174]. Щоб досягти цієї мети, терористичні акції планують так, аби вони комунікативно-стратегічно досягали максимального ефекту. Прикладом цього є захоплення палестинцями в заручники ізраїльських спортсменів на Олімпійських іграх 1972 р. у Мюнхені та викрадення літака

TWA-847 і 17-денне утримання в заручниках кількох американських пасажирів у Бейруті у червні 1985 р. Слід зазначити, що раніше ніколи так інтенсивно не велися репортажі про теракт.

Засоби масової інформації включають діяльність терористичних організацій у світовий інформаційний потік. Вони цитують лідерів терористичних організацій на одному рівні з офіційними представниками державних установ.

Можливість бути повноцінним гравцем у світовому інформаційному полі для терористичних організацій важить не менше за успіхи власне бойових операцій. Таким чином, засоби масової інформації в інформаційному полі ставлять в один ряд позиції легітимних держав, міжнародних утворень і нелегітимних терористичних організацій. Тобто терористичні угруповання, які не мають юридичних прав у міжнародних відносинах, набувають їх лише в інформаційній сфері.

Лідери терористичних організацій або уповноважені ними представники коментують політичний процес, виголошують заяви щодо позиції своїх організацій. Для світових ЗМК така активність стає інформаційним приводом. Світові агенції Рейтер та Асошіейтед Пресс брали інтерв'ю у духовного лідера палестинського ХАМАСу шейха Ясіна в той час, коли за ним полювали ізраїльські спецслужби. Аль-Каїда поширює свої відеозвернення насамперед завдяки арабським телеканалам, а відтак і світовим, які мають право на ретрансляцію.

Тому наявність інституту речників, з якими у будь-який момент можуть контактувати світові медіа, дуже важлива для виживання терористичних організацій. Журналісти спілкуються з "прес-аташе" терористів і є свідками добре підготовленої і проведеної ними піар-кампанії. "Ці люди винаходять витончені способи впливу на американського глядача, – розповідає старший редактор агентства Асошіейтед Пресс. – Вони вуличні бійці, однак вони встановлюють правила для ЗМІ". За словами Джона Буллока, британського журналіста, який висвітлював захоплення американського літака і утримання заручників у Лівані, терористи протягом усієї кризи точно знали, що робити. "Вони цілком свідомо маніпулювали телеканалами США, – згадує він. – На зустрічах у будинку Набі Беррі у Західному Бейруті під час розробки піар-кампаній були присутні випускники факультетів публічних відносин американських вишів" [3, 163].

Терористи розраховують на те, що засоби масової інформації неодмінно висвітлюватимуть їхню діяльність, оскільки це, як правило, завжди викликає інтерес в аудиторії і, відповідно, сприяє зростанню рейтингу мас-медіа.

Водночас представники засобів масової інформації стверджують, що вони виконують свій обов'язок, бо громадяни мають право на одержання інформації.

Американська телекомпанія NBC 5 травня 1986 р. у вечірніх новинах показала інтерв'ю з лідером Фронту звільнення Палестини Абу Аббасом, відповідального за низку терактів. І це в той час, коли державний департамент США оголосив нагороду за інформацію про Аббаса у розмірі 250 тис. доларів. Президент NBC Лоуренс К. Гроссман так виправдовував дії своїх журналістів: "Ми намагаємося брати інтерв'ю у всіх лідерів. Мені здається, американцям важливо розуміти, знати і робити власні висновки" [3, 176].

Влітку 2005 р. американський телеканал ABC показав інтерв'ю з лідером чеченських сепаратистів Шамілем Басаєвим. Росія вважає його злочинцем і терористом. У відповідь міністр оборони Росії Сергій Іванов заявив, що його відомство більше не співпрацюватиме з каналом ABC, працівники Міністерства оборони не даватимуть інтерв'ю журналістам цього каналу, журналістів не запрошуватимуть висвітлювати заходи Міністерства оборони.

Також одним із головних завдань терористичних груп є те, щоб їх визнали виразниками проблем, які вони представляють. Це зумовлено тим, щоб держави або міжнародні організації саме з ними вели переговори з розв'язання проблем, зважали на їхню активність та вимоги. Вони прагнуть підняти свій рівень від нелегальних озброєних угруповань до суб'єктів міжнародного права, які реально можуть впливати на політичну ситуацію в країні або регіоні.

Здійсненню цього завдання терористам сприяє і той факт, що світові засоби масової інформації часто тривілізують новини. Особливо це стосується електронних мас-медіа. Емоційна напруга при висвітленні події часто замінює її ґрунтовний аналіз. Це пов'язано з тим, що часу в ефірі, як правило, не вистачає, аби детально проаналізувати проблематику. Інфотенмент, який дедалі більше займає місце у світових новинах, показує лише конфліктуючі сторони, і тому для аудиторії в одному ряду постають як легальні організації, так і терористичні. "Це передбачає не тільки звуження кола інтересів, а й концентрацію на тривіальній, неважливій і недоречній інформації для досягнення розважального ефекту", – вважає Джеймс Адамс, головний адміністратор United Press International [3, 172].

Завдяки світовим мас-медіа тероризм, навіть спрямований на вирішення проблем у регіоні чи одній країні, часто набуває міжнародного масштабу. Терористи своїми акціями привертають увагу світової спільноти до проблеми, яку, на їхню думку, необхідно вирішити. При цьому атаки терористів можуть бути спрямовані не лише на громадян та об'єкти цільової групи, а й на інші країни.

Важливим елементом у тактиці терористів стало захоплення у заручники громадян інших країн. Якщо досі ці країни не брали участь у врегу-

люванні конфліктної ситуації на рівні терористичне угруповання-держава, то в такому випадку уряди третіх країн роблять усе можливе для звільнення своїх громадян.

Іракські повстанці в Іраку, яких пов'язують із Аль-Каїдою, одним із найпоширеніших способів своєї діяльності зробили захоплення у заручники іноземців, які працюють на американські війська або на міжнародні гуманітарні організації. Терористи висувають вимоги до урядів країн, чіх громадян вони захопили, вивести війська з Іраку або припинити співпрацю з США у регіоні, інакше погрожують стратити бранця. Такі акції широко висвітлюються як міжнародними мас-медіа, так і засобами масової інформації тих країн, чіх співвітчизників захопили. У терористів з'являється одразу кілька переваг: по-перше, залякують своїх противників в Іраку, по-друге, якщо країна погоджується на вимогу вивести свої війська, то це означає чималий політичний успіх, а в інформаційному полі повстанці дістають можливість заявити про слабкість коаліції і погрожувати новими нападами. Якщо ж країна відмовляється виконати вимогу, терористи вбивають заручника, і тим самим демонструють насильство, і погрожують повторити його у майбутньому. Під час своїх акцій терористи мають змогу проводити тривалу інформаційну кампанію – кілька разів показувати заручника, який просить про своє звільнення. Таким чином, терористи пропонують мас-медіа драматичну історію, від якої вони не можуть відмовитися, зважаючи на інтерес глядачів до події у всьому світі. Викрадачі також розраховують, що співвітчизники бранця, особливо у демократичних західних країнах, де життя – основна суспільна цінність, вимагатимуть від своїх урядів зробити все можливе для врятування заручника. Особлива ставка робиться на антивоєнні настрої взагалі. Отже, подібні народні акції можуть призвести до послаблення уряду, виникнення внутрішньої політичної кризи або появи напруженості у відносинах з головним противником іракських терористів – США, що загалом є політичним успіхом повстанців. Досить часто, як це було у випадку з викраденням французького громадянина, держава змушена вдаватися до неофіційних контактів з викрадачами, що стає своєрідною формою міждержавних політичних відносин.

Зауважимо, що однією з головних перепон на цьому шляху є позиція більшості держав світу – не вести переговорів з терористами. Колишній держсекретар США Генрі Кіссінджер зазначав: "Якщо у терористичних груп складеться враження, що вони можуть змусити США до переговорів і прийняття їхніх вимог, ми можемо врятувати життя в одному місці ціною ризику заплатити сотнями життів десь ще" [2, 81].

Водночас завдяки мас-медіа терористи обминають цю перепону. Засоби масової інформації ви-

світлюють терористичні акти, оскільки вважають своїм обов'язком надавати своїй аудиторії суспільно важливу інформацію, зокрема, про самі факти терактів, мету терористів тощо і своїми повідомленнями часто закликають уряди виконувати вимоги терористів.

Отже, можна стверджувати, що розвиток міжнародного тероризму став багато в чому можливим завдяки діяльності глобальних засобів масової інформації. Підтвердженням цього є поява новин про теракти одразу ж на телебаченні й перших шпальтах газет. З'явився навіть так званий "чинник CNN". Ця американська телекомпанія, а також її численні конкуренти як в США, так і у всьому світі в прямому ефірі готові показувати масштабні теракти. У результаті досягається медійна мета терористів – "інформаційне послання" стає відомим великій аудиторії завдяки популярному засобу масової інформації. Звідси випливає, що стратегія тероризму розрахована не лише на безпосередні фізичні наслідки застосування сили, а й на досягнення психологічного ефекту через страх та жах, а також поширення своєї радикальної ідеології і висловлення вимог у політиці, економіці, культурі, релігії тощо.

Таким чином, вибудовується стратегічний ланцюжок терористів: теракт – висвітлення теракту засобами масової інформації – реакція суспільства – дії уряду з врахуванням громадської думки.

Часто терористичні організації обминають заборону на легальне існування, створюючи офіційні партії, які юридично не мають відношення до терористів, але фактично виступають їхніми законними представниками. Так, Ірландську Республіканську армію у Північній Ірландії представляє Шинн Фейн, політичне крило ЕТА в Іспанії в країні Басків – партія Батасуна. Владі досить важко закрити ці партії, оскільки вони не порушують законів, не беруть участь у насильницьких діях, їхні члени платять податки і відповідно до закону мають право брати участь у виборах. Як правило, такі партії мають досить велике представництво у регіональних законодавчих органах та кілька депутатів у загальнонаціональних парламентах. Легальними засобами вони намагаються полегшити життя терористичним організаціям у законодавчому полі. З іншого боку, таким партіям набагато легше вести інформаційну кампанію, ніж глибоко законспірованим лідерам чи речникам терористичних організацій, зв'язок з якими ускладнений заходами безпеки і спробами правоохоронних органів їх арештувати. Представники легальних партій набагато оперативніше реагують на будь-які заяви та плани урядів, самі створюють інформаційні приводи для засобів масової інформації. Наприклад, Джеррі Адамс, лідер Шинн Фейн, політичного крила Ірландської Республіканської армії, частий співрозмовник британських мас-медіа з приводу проблем

Північної Ірландії. Джеррі Адамс є учасником політичних консультацій з британським та місцевим урядами і через них проводить неофіційні та офіційні переговори з ІРА.

Терористичні угруповання обрали подібні схеми легітимізації за допомогою засобів масової інформації через їх високу ефективність насамперед у західних демократичних суспільствах. Саме громадяни цих держав традиційно поважають свободу мас-медіа і їхнє право подавати своє бачення світу, а намагання урядів обмежити діяльність засобів масової інформації викликає критику, навіть якщо влада має на меті боротьбу з тероризмом.

Аналізуючи цю проблему, В. Устінов зазначає, що "діям терористів часто сприяють демократичні гарантії в галузі прав людини, перш за все свободи слова. Терористи, з одного боку, зловживають гарантіями і правами, а з іншого – провокують уряди на обмеження цих свобод у відповідь на терористичні акти. Тим самим викликається невдоволення населення і збільшується соціальна база, опора терористів. У вигравші знову опиняються правопорушники. До того ж терористи і особи, які їх підтримують, активно звертаються до внутрішньодержавних і навіть міжнародних механізмів впливу на держави. Мета – забезпечити для себе всю повноту можливих правових гарантій без будь-яких кроків у відповідь зі свого боку (хоча б дотримання прав ні в чому невинних жертв)" [2, 32].

Також завдяки засобам масової інформації терористи ведуть війну ідей. "Пропаганда – функція допоміжна до конкретних актів тероризму, але вона стає основною щодо сутності тероризму, його зовнішнього вираження як соціально-політичного явища. Але через опосередкований зв'язок з терактом запровадження будь-яких обмежень щодо такої інформації особливо важке, насамперед, коли йдеться про пропаганду терористичних організацій інших держав, що стало звичною практикою з урахуванням глобальних засобів комунікацій", – зазначає В. Устінов [2, 89].

Після того, як мас-медіа, а згодом, можливо, суспільство та міжнародна спільнота визнали терористичне угруповання виразником певних проблем, терористи прагнуть показати себе як борців за свободу, національне визволення і стверджують, що взяти зброю їх змусила безвихідь. У випадку арешту терористів вони вимагають ставитися до себе не як до кримінальних злочинців, а як до політичних в'язнів.

Тактику діяльності міжнародних терористів, яку можна назвати шаблоном, демонструвала Організація Визволення Палестини. Боротьба палестинців з Ізраїлем на теренах цієї держави та вимоги терористів спершу займали незначне місце у світовому інформаційному потоці. Араби

прогнали відкрите воєнне протистояння з Ізраїлем, а ізраїльтяни після трьох воєн були психологічно готовими до терору з боку арабів і їх важко було налякати терактами. Тоді палестинські бойовики винесли свої дії за межі Близького Сходу і стали важливим чинником міжнародної політики.

Вісім терористів з організації "Чорний вересень", яка входила в Організацію Визволення Палестини, під час Мюнхенської олімпіади 5 вересня 1972 р. о 5 ранку увірвалися в будівлю, де жили ізраїльські спортсмени, вбили двох з них, а ще дев'ятьох захопили у заручники. Терористи вимагали звільнити 236 палестинців з ізраїльських тюрем та 5 терористів з німецької в'язниці, а також дати їм можливість безперешкодно вилетіти в будь-яку арабську країну за винятком Лівану та Йорданії. Інакше вони погрожували страчувати кожні дві години по заручнику. Під час передачі літака терористам німецька поліція розпочала штурм. Загинули всі дев'ять заручників та один поліціант, водночас правоохоронці ліквідували п'ять із восьми терористів, а інших трьох арештували. "Як захоплення заручників, так і операція із їх звільнення стали колосальним провалом. Палестинці не лише не змогли домогтися виконання своїм вимог – звільнення терористів, ув'язнених в тюрмах Ізраїлю та ФРН, а й, на думку багатьох оглядачів, зганьбили свою справу в очах усього світу. Міжнародна спільнота одностайно засудила терористів. Страшна розв'язка на аеродромі, про яку повідомили теле- та радіокомпанії всього світу, від самого початку розцінювалася як катастрофа для боротьби палестинців, жахливий провал і руйнівний прорахунок з їх боку, який викликав загальну антипатію замість співчуття і засудження замість підтримки. Але справжній урок був досить неочікуваним. Трагедія на Олімпійських іграх довела, що навіть ті атаки терористів, які не досягли запланованих цілей, можуть вважатися успішними за умови, що вся операція буде достатньо драматичною, щоб мати увагу засобів масової інформації" [2, 84].

Палестинське керівництво визнало такий досвід успішним і надалі дотримувалося подібної тактики. Начальник розвідки Організації Визволення Палестини заявив: "Чорний вересень", можливо, і не домігся звільнення своїх товаришів, ув'язнених в ізраїльських тюрмах, як планували, але вони здійснили дві інші цілі операції: світова спільнота була змушена звернути увагу на палестинську проблему, а самі палестинці заявили про своє існування міжнародній спільноті, яка не бажала визнавати їх" [3, 86].

Палестинські терористи змогли привернути увагу світу до своєї боротьби. Мільйони глядачів Олімпійських ігор перенесли свою увагу власне зі спортивних змагань до проблем Близького Сходу.

У своєму офіційному зверненні, опублікованому в ліванській газеті через тиждень після атаки, організація пояснила, чому була обрана саме Олімпіада. "Розглядаючи отриманий результат, ми дійшли висновку, що ця операція є найуспішнішою в терористичній діяльності палестинців. Бомба у Білому домі, міна в Ватикані, смерть Мао Цзедунна, землетрус у Парижі не відбилися б настільки голосно у свідомості кожної людини на планеті, як подія в Мюнхені. Олімпіада викликає інтерес публіки більше, ніж інша подія. Вибір місця дії Олімпійських ігор виключно з точки зору пропаганди виявилось на 100 відсотків успішним. Ми ніби намалювали назву нашої країни – Палестина – вогняними буквами на горі, яку видно з усіх чотирьох кінців світу" [13, 87].

Таким чином, у другій половині ХХ ст., коли світові засоби масової інформації завдяки новітнім технологіям могли вести репортажі у прямому ефірі з будь-якої точки планети, дії палестинців неможливо було не помічати.

Попередні два десятиріччя боротьби з ізраїльтянами палестинські терористи були порівняно маловідомими. Водночас до кінця 70-х рр. Організація Визволення Палестини мала формальні дипломатичні відносини з більшою кількістю держав, ніж Ізраїль. ОВП визнало 86 держав, тоді як Ізраїль – 72. Звичайно, необхідно робити похибку на часи "холодної війни", підтримку палестинців як з боку арабських країн, так і з боку СРСР, але можна стверджувати, що саме завдяки активній політиці міжнародного тероризму Організацію Визволення Палестини визнали як повноправного представника палестинського народу, лідер ОВП Ясир Арафат був запрошений ще у 70-ті рр. для звернення до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Організація Визволення Палестини набула статусу особливого спостерігача в ООН. Коли в 90-х рр. Ізраїль розпочав процес мирного врегулювання, то змушений був мати справу саме з терористичним ОВП і її лідером Ясиром Арафатом. Визнання світовим співтовариством лідера Організації Визволення Палестини Ясира Арафата виявилось в нагородженні його Нобелівською премією миру.

Втягнення непричетних до регіонального протистояння сторін було на користь палестинцям. Тепер вони заявили про намір завдавати шкоди будь-яким державам, навіть якщо вони не мають безпосереднього відношення до близькосхідного конфлікту. У викраденому палестинцями літаку могли бути громадяни будь-якої країни світу. В такому разі до ізраїльсько-палестинського кон-

флікту втягувалася і держава, громадянин якої опинився у заручниках. Фактично йдеться про оголошення ОВП світової війни.

Досвід палестинців з різним масштабом взяли на озброєння й інші терористичні організації – не лише як у випадку з палестинцями, які борються за незалежність.

"Якщо тероризм як форма нерегулярної війни являє собою "продовження політики іншими засобами", то чиїм політичним інтересам фактично служать терористичні акти?" – запитує Міхель Лібіг [4].

Отже, типовий шлях терористичної організації або групи може мати такий вигляд. Спершу відбувається скоєння масштабного теракту, прояви якого стають цікавими світовим мас-медіа. Завдяки засобам масової інформації терористичне угруповання стає відомим світові, передає свою ідеологію та вимоги. Організація повинна відбити спроби її ліквідації і мати відповідне ідеологічне підґрунтя. Далі терористи стають виразником певної політичної, релігійної чи культурної групи та мають бути визнані світовою спільнотою як єдиний представник цієї групи. У такому разі терористичні організації з незначного чинника міжнародної політики можуть перетворитися на її суб'єкт і на вищому політичному рівні розв'язувати поставлені перед собою завдання.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що мас-медіа стали однією з найважливіших ланок у стратегічному ланцюжку терористів, їм відведено роль інформування, формування громадської думки, впливу на державні органи і в кінцевому результаті легітимізації таким чином терористичних організацій.

Водночас, оскільки тероризм не виникає на пустому місці, а має певне підґрунтя, як-от: виникнення суперечностей на основі релігійних, майнових, територіальних претензій, то за умов глобального суспільства ЗМІ розкривають сутність тероризму, пояснюють його спонукальні причини, а отже, втягують світову спільноту в вирішення проблем, що виникли в процесі розвитку суспільства.

1. Мюнклер Г. Тероризм як стратегія комунікації // *І.* – 2002. – № 25.

2. Устинов В. Обвиняється тероризм. – М.: ОЛІМА-ПРЕСС, 2002.

3. Хоффман Б. Тероризм, взгляд изнутри. – М.: Ультра. Культура, 2003.

4. Лібіг М. Стратегічний контекст сучасного іррегулярного ведення воєн // *І.* – 2002. – № 25.